

MAEȘTRI ȘI DISCIPOLI

George Steiner (n. 1929, Paris), scriitor și lingvist franco-anglo-american, este cunoscut marelui public în special ca eseist, critic literar și filozof. După ce a trecut pe la catedrele universităților din Innsbruck, Cambridge și Princeton, a ajuns, în 1974, profesor de engleză și literatură comparată la Universitatea din Geneva, unde a rămas până în 1994, când s-a pensionat, primind la retragerea sa din activitate titlatura de profesor emerit. De atunci, a susținut numeroase conferințe în toată lumea și a predat la Oxford și la Harvard.

Universalismul său cultural i-a determinat pe unii să-l compare cu Stefan Zweig, Michel de Montaigne și Erasmus din Rotterdam. Este membru al Academiei Britanice, iar în 1999 a obținut Premiul Truman Capote pentru întreaga activitate. În eseuri, abordează subiecte din domeniile teoriei lingvistice, teoriei traducerii, filozofiei pedagogice, filozofiei politice etc.

Selecție de lucrări: *Tolstoy or Dostoevsky: An Essay in Contrast* (1960), *The Death of Tragedy* (1961; trad. rom. *Moartea tragediei*, Humanitas, 2008), *Anno Domini: Three Stories* (1964), *Language and Silence: Essays 1958–1966* (1967), *In Bluebeard's Castle: Some Notes Towards the Redefinition of Culture* (1971; trad. rom. în pregătire la Editura Humanitas), *Extraterritorial: Papers on Literature and the Language Revolution* (1972), *After Babel* (1975; trad. rom. *După Babel*, 1983), *Heidegger* (1978), *The Portage to San Cristóbal of A.H.* (1981; trad. rom. *Procesul de la San Cristóbal*, Humanitas, 2009), *Real Presences: Is There Anything in What We Say?* (1989), *Errata: An Examined Life* (1997; trad. rom. *Errata. O autobiografie*, Humanitas, 2008), *Grammars of Creation* (2001; trad. rom. în pregătire la Editura Humanitas), *My Unwritten Books* (2008).

GEORGE
STEINER

MAEȘTRI
ȘI DISCIPOLI

PRELEGERILE
„CHARLES ELIOT NORTON“
2001–2002

Traducere din engleză și note de
VIRGIL STANCIU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Pentru Rebecca, pentru Miriam, cândva

Mulțumiri

Mulțumesc călduros Universității Harvard pentru că m-a invitat să țin aceste Prelegeri „Charles Eliot Norton“ în anul academic 2001–2002.

De-a lungul șederii mele la Harvard, m-am bucurat mereu de amabilitatea și solitudinea întregului departament de engleză. Constant a fost și sprijinul incitant al eminenților membri ai Programului de Studii Afro-Americane.

Poetul și criticul William Logan mi-a oferit neprețuite informații despre cultura americană. Fiul meu, prof. David Steiner de la Boston University, și soția sa, dr. Evelyne Ender (cândva studenta mea), știu, desigur, ce a însemnat pentru mine prezența lor.

Exemplară a fost, în toată această perioadă, la catedră și în cercetare, tovarășia soției mele, dr. Zara Steiner.

G. S.
Cambridge (UK)
octombrie 2002

Notă asupra ediției

Adresându-se unui public avizat, poliglot și familiarizat cu contextul civilizațional și universitar american, George Steiner utilizează numeroase formule și expresii, titluri și abrevieri aparținând unui fond cultural presupus comun cu cel al audiinței sale. Din acest motiv, ediția originală a textului stabilit pe baza prelegerilor nu comportă note.

Ediția românească a optat pentru alcătuirea unui aparat restrâns. Traducătorul cărții a oferit astfel informații considerate necesare pentru înțelegerea textului (în note sau în [ ] plasate în textul curent), sursele traducerilor în limba română în cazul unor volume editate (dar și trimiteri generice la traduceri existente sau trimiteri precise la o traducere autorizată, ca în cazul citatelor din Biblie), câteva versiuni funcționale ale unor titluri încă needitate în românește (sau, dimpotrivă, unele versiuni românești încetățenite, dar neconforme titlurilor originale) etc. S-a procedat, prin urmare, la constituirea unui aparat de sprijin al lecturii și de orientare spre eventuale izvoare de studiu. Selecția a fost în mod evident fondată tot pe presupuziția competențelor generale ale cititorilor acestui text.

Introducere

După ce am predat o jumătate de veac în multe țări și în diverse sisteme de învățământ superior, mi-am dat seama că sunt din ce în ce mai nesigur de legitimitatea, de adevărurile fundamentale ale acestei „profesii“. Am pus ultimul cuvânt între ghilimele pentru a atrage atenția asupra faptului că are rădăcini complexe în precedente religioase și ideologice. Meseria de „profesor“ – până și acest termen este întru câtva opac – acoperă toate nuanțele imaginabile: de la a duce o viață de rutină, lipsită de farmec, până la a fi posedat de exaltarea vocației. Cuprinde numeroase tipologii, de la cea a pedagogului care distruge suflete la cea a Maestrului charismatic. Prinși în nenumărate forme de predare – elementară, tehnică, științifică, umanistă, morală și filozofică –, ne dăm foarte rar un pas înapoi ca să medităm la minunile transmiterii de cunoștințe, la sursele falsității, la ceea ce aș numi, în lipsa unei definiții mai precise și mai concrete, *misterul* predării. Ce-i împuternicește pe un bărbat sau pe o femeie să predea unei alte ființe omenesti, care este izvorul autorității? Și invers: care sunt principalele tipuri de reacții ale învățăcelilor? Problema i-a dat de furcă Sfântului Augustin și a devenit foarte sensibilă în climatul libertin din zilele noastre.

Simplificând, putem distinge trei scenarii sau structuri relaționale majore. Maeștrii și-au distrus discipolii atât psihologic, cât și, în cazuri mai rare, fizic. Le-au înfrânt cerbia, le-au consumat speranțele, au profitat de dependența și de individualitatea lor. Viața spirituală își are vampirii ei. În replică,

discipolii, elevii, ucenicii și-au subminat, trădat și ruinat Maeștrii. Repet, această dramă are atât aspecte mentale, cât și aspecte fizice. Proaspăt ales rector, triumfătorul Wagner îl va respinge cu dispreț pe muribundul Faust, *magister*-ul său de odinioară. Categoria a treia este aceea a trocului, a unui *eros* de încredere reciprocă și chiar iubire („ucenicul iubit“ de la Cina cea de Taină). Printr-un proces interactiv, osmotic, Magistrul învață de la discipol în timp ce îi predă. Intensitatea dialogului zămislește prietenie, în cel mai nobil sens al cuvântului. Ea poate conține deopotrivă luciditatea și iraționalul iubirii. Gândiți-vă la Alcibiade și Socrate, la Héloïse și Abélard, la Arendt și Heidegger. Există discipoli care nu s-au simțit capabili să le supraviețuiască Maeștrilor.

Toate aceste moduri de relaționare, precum și posibilitățile nelimitate de amestec și nuanțare a lor au inspirat mărturii religioase, filozofice, literare, sociologice și științifice. Având o răspândire cu adevărat planetară, materialul de studiu sfidează orice cuprinzătoare trecere în revistă. Capitolele ce urmează se vor strădui să ofere o foarte concisă introducere în problematică și vor fi aproape absurd de selective.

Va fi vorba de unele chestiuni perene și de altele ancorate în împrejurări istorice. Axele timpului se încrucișează iar și iar. Ce înseamnă „a transmite“ (*tradere*) și de la cine către cine este legitimă transmiterea? Relațiile dintre latinescul *traditio* („ceea ce ne-a fost înmănat“) și grecescul *paradidomena* („ceea ce ni se înmânează *acum*“) nu sunt niciodată transparente. Poate că nu este un accident că „trădare“ și „traducere“ nu sunt, din punct de vedere semantic, prea îndepărtate de „tradiție“. La rândul-le, aceste vibrații ale sensului și ale intenției sunt foarte active în conceptul mereu provocator de „traducere“ (*translatio*). Este oare predarea, în vreun sens fundamental, o modalitate de translatare, un exercițiu practicat printre rânduri, așa cum crede Walter Benjamin atunci când îi atribuie virtuți eminente de fidelitate și transfer traducerii interliniare? Vom vedea că ni se oferă multe răspunsuri.

Unii au susținut că predarea adevărată este o *imitatio* a actului transcendențial, mai exact divin, de revelare, a acelei desfășurări și înfășurări înăuntru a adevărilor (*aletheia*) pe care Heidegger le atribuie Ființării. Primele învățături laice sau înaltele studii sunt imitații ale unui tipar primar sacru, canonic, care era și el – în interpretări filozofice și mitologice – comunicat oral. Dascălul nu este mai mult, dar nici mai puțin decât un auditor și un mesager, a cărui receptivitate – mai întâi inspirată, apoi educată – i-a permis să cuprindă cu mintea un *Logos* revelat, acel „La început a fost Cuvântul“. În esență, acesta este modelul care-l validează pe profesorul de Tora, pe cel ce le explică altora Coranul, pe cel ce face comentarii la Noul Testament. Prin analogie – dar câte perplexități apar dacă folosim analogia! –, paradigma aceasta se extinde la împărtășirea, transmiterea și codificarea cunoștințelor laice, la *sapientia* sau *Wissenschaft*. Deja la Maestrii Sfintei Scripturi și la exegeții ei găsim idealuri și practici ale căror modulații se vor resimți în sfera laică. Astfel, Sfântul Augustin, Akiva sau Toma d'Aquino aparțin oricărei istorii a pedagogiei.

Alții au pretins, dimpotrivă, că unica licență pentru predare, pentru autoritatea didactică se obține prin forța exemplului. Dascălul îi demonstrează învățacelui propria cuprindere a materiei, abilitatea lui de-a face o experiență de chimie (laboratorul găzduiește „demonstranți“), capacitatea lui de a rezolva o ecuație la tablă, de a desena cu acuratețe în atelier un model de ghips sau un nud. Predarea exemplară înseamnă joc de scenă și se poate desfășura pe mutește. Sau, mai degrabă, așa s-ar cădea să fie. Mâna profesorului conduce mânuța copilului pe clapele pianului. Predarea valabilă se face la vedere. Ni se arată. Ostentația aceasta, atât de ciudată pentru Wittgenstein, este încastrată în etimologie: în latină, *dicere* însemna „a arăta“ și abia mai târziu „a arăta prin vorbe“; în engleza medie avem *token and techen*, cu implicația de „care arată“. (Să fie dascălul, în ultimă instanță, un actor?) În germană,

deuten, cu sensul de „a indica“, este inseparabil de *bedeuten*, adică „a vrea să spui, a însemna“. Această contiguitate îl obligă pe Wittgenstein să respingă posibilitatea vreunei instruirii textuale oneste în domeniul filozofiei. În ceea ce privește moralitatea, numai viața reală a Magistrului are valoare de argument. Socrate și sfinții predau prin însăși existența lor.

Poate că ambele scenarii idealizează lucrurile. Deși simplificată, perspectiva lui Foucault are relevanța ei. Predarea poate fi considerată o exercitare, fățișă sau ascunsă, a relațiilor de putere. Maestrul posedă forță psihologică, socială și fizică. El poate să răsplătească și să pedepsească, să excludă și să promoveze. Autoritatea sa e instituțională sau charismatică, ori de ambele feluri. Ea este întărită prin promisiuni sau amenințări. Cunoștințele – ele însele *praxis*, așa cum sunt definite și transmise de un sistem pedagogic – sunt forme de putere. Din acest punct de vedere, până și modalitățile radicale de instruire sunt conservatoare, purtătoare ale valorilor ideologice ale stabilității (în limba franceză, *tenure* înseamnă stabilizare*). „Contraculturile“ de azi și polemica legată de New Age, descinse din cearta cu cărțile pe care o găsim în primitivismul religios și în anarhia pastorală, înfierează cunoașterea savantă și cercetarea științifică, pe care le consideră strategii ale exploatării, ale dominației de clasă. Cine ce predă, cui și cu ce scop politic? Vom vedea că piesa *La Leçon* de Eugen Ionescu satirizează tocmai această diagramă a înstăpânirii, a predării ca forță brută, dusă până în punctul culminant al isteriei erotice.

Nu par să fi fost analizate până acum refuzurile de a predă, sustragerea de la transmiterea de cunoștințe. Maestrul nu

* În limba franceză, cuvântul trimite la concedarea unui teren de către un nobil, care își păstra proprietatea funciară. În limba engleză, *tenure* desemnează o proprietate funciară fermă sau un post stabil; engleza americană i-a adăugat sensul specializat de „titularizare“ academică.

găsește discipoli, nu găsește receptori demni de mesajul său, demni de a-l moșteni. Moise distruge primul rând de Table ale Legii, tocmai pe cele însemnate de mâna lui Dumnezeu. Nietzsche este obsedat de lipsa discipolilor potriviți tocmai atunci când nevoia de a fi ascultat devine agonie. Acest motiv este tragedia lui Zarathustra.

Se poate întâmpla și ca *doxa*, doctrina și materia care trebuie predate, să fie considerate prea primejdioase pentru a fi transmise. Ele sunt atunci îngropate într-un loc de taină, ca să nu fie descoperite multă vreme, sau, în chip radical, sunt lăsate să moară odată cu Maestrul. Există asemenea exemple în istoria alchimiei și a Cabalei. Se întâmplă mai frecvent ca doar o mână de aleși, de inițiați, să-și însușească adevăratul înțeles al spuselor Maestrului. Marelui public i se oferă o versiune diluată, vulgarizată. Această distincție între versiunea ezoterică și cea exoterică animă lecturile din Platon ale lui Leo Strauss. Există oare astăzi paralele posibile în biogenetică sau în fizica particulelor? Există ipoteze prea amenințătoare (din punct de vedere social sau uman) pentru a fi testate, descoperiri rămase nepublicate? E posibil ca secretele militare să fie deghizarea în farsă a unei dileme clandestine mai complexe.

Pot exista și pierderi, dispariții din cauze accidentale, prin autoamăgire – și-a rezolvat oare Fermat propria teoremă? – sau din pricina evenimentelor istorice. Câtă înțelepciune și știință orală, în botanică și în terapeutică, bunăoară, sunt iremediabil pierdute, câte manuscrise și cărți au ars de la biblioteca din Alexandria până la Sarajevo? Din scripturile albigenzilor n-au mai rămas decât câteva fragmente dubioase. Ne obsedează ideea că anumite „adevăruri“, anumite metafore și revelații esențiale, mai cu seamă în domeniul umanioarelor, s-ar putea să se fi pierdut, să fi fost distruse pentru totdeauna (Aristotel despre comedie). Astăzi suntem incapabili să reproducem altfel decât prin procedee fotografice unele nuanțe de pe paleta lui Van Eyck. Se spune că nu putem reproduce

coroana pe trei corzi, pe care Paganini a refuzat s-o predea. Cu ce mijloace au fost transportate ciclopicele pietre la Stonehenge sau ridicate la verticală cele din Insula Paștelui?

Evident, artele și actele transmiterii de cunoștințe sunt dialectice, în sensul propriu al acestui cuvânt atât de denaturat. Maestrul învață de la discipol și este modificat de această interrelație în cursul a ceea ce devine, la modul ideal, un proces de schimb. Dăruirea devine reciprocă, precum în labirinturile iubirii. „Eu sunt cel mai mult eu când sunt tu“, cum spunea Paul Celan. Maeștrii se leapădă de discipoli dacă-i găsesc nevrednici sau neloiali. La rândul său, discipolul consideră că și-a depășit Maestrul și că trebuie să se dezică de el pentru a deveni el însuși (Wittgenstein îl îmboldește s-o facă). Această biruință asupra Magistrului, cu elementele ei psihanalitice de revoltă oedipiană, poate provoca o tristețe traumatizantă. Ca atunci când Dante își ia rămas-bun de la Virgiliu în *Purgatoriu* sau ca în *Maestrul de go* al lui Kawabata. Dar ea poate fi și sursa unei satisfacții vindicative, atât în ficțiune – Wagner îl învinge pe Faust –, cât și în real – Heidegger îl domină pe Husserl și îl umilește.

Aș vrea acum să mă opresc asupra unora dintre aceste întâlniri plurivalente din filozofie, literatură și muzică.

Origini durabile

Instrucția, vorbită și jucată, prin cuvânt sau demonstrație exemplară, este, evident, veche de când lumea. Nu există familie sau sistem social, oricât de izolate și de rudimentare, care să nu aibă predare și învățare, Maeștri și ucenici. Dar moșternirea occidentală are surse specifice. Într-o uimitoare măsură, procedurile și motivele care continuă să anime educația noastră, convențiile noastre pedagogice, imaginea noastră despre Magistru și discipolii săi, dimpreună cu rivalitățile dintre școli sau doctrine, au rămas neschimbate, în linii mari, din secolul al VI-lea î.Hr. Spiritul prelegerilor și al seminariilor, pretențiile ademenitoare ale diverșilor guru și ale acoliților lor, multe dintre tehnicile retorice ale predării nu i-ar surprinde pe presocratici. Această continuitate milenară s-ar putea să fie principala noastră moștenire și axa a ceea ce numim, întotdeauna în chip provizoriu, „cultura occidentală“.

Necazul este că știm prea mult și totodată prea puțin despre personalități ca Empedocle, Heraclit, Pitagora sau Parmenide. Ipoteticele lor vieți nu conțin să fascineze sensibilitatea poetică și filozofică. Ei au dat elan nu numai discuțiilor cosmologice, metafizice și logice de-a lungul întregii istorii intelectuale a Apusului, ci și artei, poeziei și, în cazul lui Pitagora, concepțiilor despre

muzică. Cu toate acestea, învățăturile lor ne-au parvenit – și acelea în mică măsură – sub forma unor frânturi autentice ori prin citate, și ele poate inexacte sau scoase la vedere la momentul oportun, prin voci critice, precum acelea ale lui Platon și Aristotel, ale doxografilor bizantini sau ale Părinților Bisericii. Pâcla legendei, adesea straniu de luminoasă, învăluie învățăturile filozofico-științifice și metodele folosite în Sicilia presocratică sau în Asia Mică. Chiar și sintagma „filozofico-științific“ este discutabilă. Presocraticii nu făceau distincția aceasta. Elemente de alegorie din cultele ezoterice sau elemente de magie, așa cum ne e cunoscută din practicile șamanice, se împletesc inextricabil cu propoziții pe teme foarte abstracte (Parmenide despre „nimic“, Heraclit despre dialectică). Imaginea lui Hegel este frapantă: abia cu Heraclit, istoria filozofiei, care este și ea filozofie, ajunge pe pământ ferm. Heraclit, aforistul sumbru care vorbea în pilde, după cum îl caracterizau anticii, este, totuși, la fel de vag ca și nepătrunșii săi predecesori.

Ajungem acum la una dintre temele noastre majore: oralitatea. Înainte de apariția scrisului, de-a lungul istoriei lui și în chip de provocare pentru el, cuvântul vorbit a făcut parte integrantă din procesul didactic. Maestrul îi *vorbește* discipolului. De la Platon la Wittgenstein, idealul adevărului trăit este unul al oralității, al întrebărilor și răspunsurilor formulate față în față. Pentru mulți profesori și gânditori eminenți, așternerea pe hârtie a lecțiilor, în imobilitatea mută a caligrafiei, este o inevitabilă falsificare, o trădare.

Pentru Heidegger, Anaximandru era o prezență imediată. Dar deja pentru Antichitatea clasică Magiștrii primordialii ca Anaximandru, Anaxagora, Xenofan și Ion din

Chios deveniseră figuri misterioase. Pe cine și cum învățaseră ei, ce voiau, de fapt, să spună primele referiri la o „școală“ a lui Anaxagora? Legenda și supozițiile înclinau să lege „orfismul“ – învățăturile și riturile atribuite de mitografie lui Orfeu – de zorii instrucției filozofico-cosmologice. Orfismul – conceptul și tradiția – rămâne aproape impenetrabil. Semnificative sunt însă afinitățile intime ale pedagogiei filozofice cu artele rapsodului. Aceste arte sunt orale și, prin definiție, poetice. Recităriile rapsozilor, ale poetilor-cântăreți mai mult sau mai puțin necromanți, tratatele Magiștrilor, prezentate și ele în forme poetice (Empedocle, Parmenide, dar și mitologia platoniciană), formarea unor comunități inițiatice de adepți și discipoli au produs un amestec azi imposibil de reconstituit, dar foarte stimulat. De tăria lui ne putem da seama după urmele pe care le-a lăsat în didactica modernă.

Temele mari ale profesoratului și discipolatului își au originea în ceea ce cunoaștem despre pildele și narațiunile hagiografice brodate în jurul lui Empedocle și Pitagora. Spre sfârșitul secolului al V-lea, faima lui Pitagora ajunsese departe, iar preceptele sale erau bine cunoscute. Considerat un om universal (Heraclit va critica această „șarlatanie“ a atotcunoașterii), Pitagora a exercitat o influență covârșitoare asupra cosmografiei, matematicii, înțelegerii muzicii și, mai ales, asupra modului ascetic, pur, de a trăi în cotidian. Vraja ce iradia din lecțiile ținute de el la Crotona trebuie să fi fost hipnotizantă. În studiul său despre presocratici, Jonathan Barnes vorbește sceptic despre „numeroși sectanți“, despre o pitagoreică „masonerie – cimentată de reguli și tabuuri –, o comunitate religioasă, iar nu o breaslă științifică, amestecându-se în viața politică a Italiei de Sud“.

Cuprins

Notă asupra ediției	9
Introducere	11
1. Origini durabile	17
2. Ploaia de foc	53
3. <i>Magnificus</i>	82
4. <i>Maîtres à penser</i>	116
5. Pe meleagurile natale	151
6. Intelectul care nu îmbătrânește	180
Postfață	213
Indice	221